

УДК 316.614

Надійшла 19.09.2017

М. В. ШКОЛЯР (Львів)

МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ГРОМАДІ В ПРОЦЕСІ ВКЛЮЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В НОВІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ

Національний університет «Львівська політехніка» <shkolyar.maryana@gmail.com>

Однією із актуальних проблем в контексті вимушених міграційних процесів в Україні 2014–2017 рр. є соціально-психологічна адаптація переселенців до умов приймаючих територіальних громад та, відповідно, пошук засобів успішного їх включення у нове соціальне середовище. У статті обґрунтовуються можливості різних моделей соціальної роботи в громаді у сприянні інтеграції внутрішньо переміщених осіб в нові територіальні спільноти. При цьому, головний принцип, який повинен бути врахований у роботі соціального працівника із вимушеними переселенцями – це збереження рівноваги між особою і навколишнім середовищем, розуміння того, що середовище може стати як фактором стресу й дезадаптації, так і ресурсом у вирішенні проблем. Застосування моделі «місцевого розвитку» дозволяє активізувати громадські ініціативи, врахувати інтереси як переселенців, так і приймаючих громад у пошуку шляхів вирішення проблем, що їх пов'язують. Реалізація моделі «соціальної дії» пов'язана із залученням переселенців до активного відстоювання своїх прав, привертання уваги до невирішених проблем й налагодження діалогу з владою. Модель «соціального планування» дозволяє зосередитись на побудові мережі зв'язків між переселенцями, державними соціальними службами, громадськими організаціями задля якісного надання фахівцями послуг для внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: соціальна робота в громаді, моделі соціальної роботи в громаді, соціально-психологічна адаптація, внутрішньо переміщені особи (ВПО), вимушені переселенці, приймаюча громада.

Вступ. Проблема соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні досить гостро постала не лише перед самими мігрантами, але і перед суспільством та державою загалом. Внутрішні міграційні процеси у 2014–2017 рр. є вимушеними діями, спричиненими наслідками війни на Сході. Переселенці з Донеччини, Луганщини та Криму всупереч власній волі стали «заручниками» суспільних змін, викликаних гібридною війною.

Варто звернути увагу на те, що внутрішньо-міграційні процеси розглядаються як своєрідний виклик, що має два взаємопов'язані і взаємодоповнюючі векто-

ри: перший – це виклик переселенцям, звичне життя яких стало виживанням серед жахів війни. Суперечливі погляди на ситуацію в державі розхитали стосунки між родичами, друзями, колегами. Психологічні травми, важкі втрати, постійна небезпека та страх – це реалії життя колишніх мешканців окупованих українських земель; другий – виклик українському суспільству, яке не має чітких орієнтирів та стійких механізмів врегулювання подібних ситуацій. Держава у зв'язку зі станом війни на Сході не спроможна достатньою мірою забезпечити фінансову допомогу мігрантам. Частковість або і відсутність юридичної, соціально-педагогічної та соціально-психологічної допомоги відображається і на настроях населення, і на підтримці ним діючих владних інститутів. Ключові проблеми, які постають перед внутрішньо переміщеними особами, – це доступ до соціальних послуг, наявність постійного житла та оформлення реєстрації за місцем проживання. Останнє необхідне для доступу до економічних та соціальних прав, а також засобів існування. [3]. Саме через зміну кола друзів, роботи, втрату звичного мікро-, мезо- та макросередовища переселенцям складно адаптуватися в нових для них умовах у інших містах і селах України. Виникають проблеми з пошуком місця проживання, з місцем навчання дітей, з новою роботою, з пошуком дитячих садків та різного виду документами. Крім того, між ВПО та постійним населенням приймаючих громад можуть виникати напружені стосунки, які мають як суб'єктивні (нетолерантність, стереотипи, психологічне неприйняття культурних відмінностей), так і об'єктивні передумови, зокрема обмеженість місцевих ресурсів. Це все, з одного боку, згубно впливає на соціальне становище та психологічний стан вимушених переселенців, знижує ступінь дієздатності в складних життєвих обставинах, підвищує орієнтованість на використання державної фінансової допомоги як основного джерела існування, а з другого – провокує соціальне відторгнення з боку приймаючих громад. Отже, важливим аспектом проблеми вимушеної міграції є дослідження механізмів та засобів адаптації, тобто способів включення переселенців у нове соціальне середовище. Актуальність дослідження адаптаційних процесів полягає у виявленні шляхів та методів, що сприяють соціальному залученню цієї групи, а також мінімізації негативних наслідків адаптації ВПО, зокрема, зменшенню напруженості в приймаючих громадах.

Мета статті – опираючись на методологію системного підходу, зокрема, на принципи екологічної моделі в соціальній роботі, розглянути можливості роботи в громадах у вирішенні проблем, пов'язаних з соціально-психологічною адаптацією вимушених переселенців до умов нових територіальних спільнот.

Теоретична частина. Соціально-психологічна адаптація є процесом активного пристосування до вимог середовища. Її слід розглядати як безперервний процес взаємного впливу людини та її соціального оточення, успішність і адекватність якого залежить як від індивідуально-психологічних особливостей особи, так і від чинників середовища. Існують дві стратегії соціальної адаптації особи до нових соціальних умов: активна та пасивна. У першому випадку індивід стає активним учасником соціального процесу інтеграції у нове соціальне середовище, прагнучи вплинути на нього і змінити на свій лад відповідно до власних ідей, настроїв, позицій та орієнтацій. У другому – визначальним є конформне прийняття норм та цінностей нового середовища. Коли мова йде про соціальну адаптацію вимушених переселенців, то в сучасних умовах найчастіше має місце адаптаційний механізм, що поєднує ці дві стратегії: ВПО пристосовуються до нового місця проживання і соціального оточення, як приймаючи «нові порядки», так і гуртуючись у свої ідентифікаційні громади, підтримуючи зв'язки між собою, особливо у питаннях, пов'язаних з проблемами отримання соціальної допомоги і субсидій, одержання житла, влаштування на роботу і навчання, тощо.

У цьому контексті актуальним питанням сьогодення є гостра необхідність залучення самих переселенців до активної участі у вирішенні власних соціальних проблем шляхом формування ідентифікаційних громад на новому місці проживання, а також залучення до допомоги територіальних громад, які приймають ВПО. В Україні соціальна робота в громаді визначається як локальний рівень

практичної соціальної роботи, який базується на взаємодії соціальних служб та соціального працівника з представниками різних соціальних груп на місцевому чи регіональному рівні, стосується активного залучення людей до розв'язання проблем, які впливають на їх життєдіяльність, і зосереджена на стосунках між індивідами, групами та інституціями, котрі визначають щоденне життя [5]. Соціальна робота в громаді пов'язана з явищами самопомоги та самоорганізації громадян, активізацією та втіленням в життя громадських ініціатив, спрямованих на покращення умов життя громади та вирішення її нагальних проблем.

Методологія. У соціальній роботі в громаді фахівці все частіше звертаються до системного підходу, зокрема опираються на принципи екологічної моделі. За цією моделлю соціальна робота має на меті збереження рівноваги між особою і навколишнім середовищем. Відомо, що негативні зміни в середовищі викликають у людини дезадаптивні процеси, а позитивні – сприяють успішній адаптації. Діяльність соціального працівника у громаді потребує врахування ситуації на різних рівнях: особи – родини – громади – держави (суспільства загалом). Працюючи над вирішенням конкретної проблеми як особи, так і цілої спільноти, важливо враховувати вплив всіх рівнів як на виникнення проблеми, так і на її розв'язання. Навколишнє середовище при цьому розглядається у широкому розумінні та об'єднує природні й соціальні складові, а клієнт у такому середовищі потребує допомоги у пошуках своєї «екологічної ніші». При цьому люди змінюють оточення, оточення змінює людей, тобто йдеться про взаємне пристосування. Фізичні й соціальні умови можуть бути як джерелами стресу (відсутність житла, географічна ізоляція, стигматизація), об'єктами змін (зміна місця проживання, навчання), так і інструментами допомоги (житло, родина, друзі, робота, культурна інтеграція) [3].

Результати та їх аналіз. Позитивними моментами адаптації з боку самих переселенців є те, що вони прагнуть ввійти і пристосуватися до нового соціального середовища, шукаючи місце праці, допомагаючи іншим переселенцям влаштуватися на нових місцях, приймають нові норми і традиції, доповнюючи їх на побутовому рівні своїми. Вагомим допоміжним фактором є релігія, адже не існує суттєвих відмінностей між релігійною та конфесійною приналежністю громадян в різних регіонах України, що, безумовно, допомагає переселенцям відчувати себе «не чужими» у новому соціальному середовищі та є першим кроком до успішної соціально-психологічної адаптації. Серед перешкод на шляху успішної адаптації можна виділити те, що більшість ще не відкинула думок про повернення додому. Як вважає С. Закірова, така ситуація формує відповідний стан людини, яка не живе вдома, але і глибоко не інтегрується у нове середовище через сподівання на тимчасовість свого перебування поза домівкою [2]. Це стримує готовність прийняти зміни місця проживання і активно діяти, аби стати «своїм» у новому соціальному середовищі. Крім того, як уже зазначалось, нове середовище не завжди виявляється дружнім до ВПО. Держава, у свою чергу, теж не виконує всіх обов'язків, які є першочерговими у випадку переселенців [1].

Зважаючи на ці та інші обставини, форми роботи соціального працівника, передбачені рівнем соціальної роботи в громаді, можуть бути доволі результативними в контексті сприяння успішній інтеграції ВПО в нові територіальні спільноти. Зокрема, використовуючи типологію моделей соціальної роботи в громаді Д. Ротмана [5], можна окреслити можливості застосування цих моделей у допомозі вимушеним переселенцям адаптуватися до нових соціальних умов. По-перше, модель «місцевого розвитку» полягає в організації активного залучення до вирішення проблем ВПО ресурсів місцевої територіальної громади. Перевагою цієї моделі є те, що організація співпраці між місцевими органами влади, приймаючою громадою та ВПО дозволяє врахувати інтереси усіх сторін у пошуку шляхів вирішення як проблем ВПО, так і самої громади. У деяких регіонах для приймаючих громад переселенці, як носії іншої ментальності, мови, уявлень про свята й традиції і т. д. стали певним економічним і соціально-культурним викликом, тому необхідністю є свідоме вибудовування діалогу для порозуміння, пошук спільного інтересу, об'єднання довкола спільних цінностей. У багатьох регіонах України

місцевим громадам і ВПО вдалося досягти взаєморозуміння та співпраці, про що свідчать численні позитивні історії переселених осіб [1]. Основними агентами змін у цьому випадку є як переселенці, так і місцеві мешканці, які разом намагаються покращити умови, в яких вони опинились. Надання допомоги місцевою громадою як в матеріальній, побутовій, так і в психологічній сфері, пошук і реалізація спільних громадських ініціатив у різних сферах життєдіяльності спільноти, проведення спільних культурних заходів та креативних й інформативних майстер-класів і т. д., знижують рівень неприйняття, сприяють інтеграції ВПО в нові територіальні громади.

По-друге, актуальною є модель «соціальної дії», яка має на меті організацію публічних громадських обговорень, різних акцій, звернення до ЗМІ, залучення ВПО до активного відстоювання своїх прав і т. д. Ці заходи спрямовані на привертання уваги до невирішених проблем ВПО та налагодження діалогу з владою. Формування соціальної згуртованості, довіри, зміцнення соціально-економічної безпеки приймаючих громад і ВПО передбачають здійснення інформаційних кампаній з метою розвінчання міфів і стереотипів з обох боків завдяки демонстрації позитивного досвіду адаптації ВПО, та недопущення транслявання нових.

По-третє, застосування моделі «соціального планування» дозволяє зосередитись на технічному процесі розв'язання проблем та передбачає організацію громадських об'єднань, побудову мережі зв'язків між переселенцями, державними соціальними службами, громадськими організаціями задля організації послуг для ВПО. У цьому випадку головними агентами змін є саме надавачі послуг, тобто фахівці соціальної сфери, волонтери і т. д. ВПО є реципієнтами цих послуг та меншою мірою залучені до процесу самопомоги. На нашу думку, саме ця модель найчастіше застосовується фахівцями як державних, так і громадських організацій соціальної сфери. За результатами дослідження ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (2016 р.) [1], саме громадські організації беруть на себе відповідальність за надання переселенцям необхідних послуг, фактично перебираючи на себе функцію держави. Зокрема, найуспішнішими проектами підтримки ВПО громадського сектору стали такі: реєстрація бажаючих залишити окуповані території та організація трансферу («Восток-SOS»); організація пунктів надання першої консультаційної та організаційної допомоги; збір і розподіл матеріальної допомоги, організація первинного медичного обстеження; допомога у забезпеченні житлом (Волонтерський Центр «Фролівська 9/11 – БО «Свої», «Восток-SOS», «Донбас SOS», БФ «Допомога Дніпра»); гаряча лінія підтримки та надання психологічної допомоги («Свідомі люди», «Станція Харків»); благодійна програма допомоги та захист інтересів інвалідів-переселенців (Національна асамблея інвалідів України; Європейська асоціація з прав людей з обмеженими можливостями); допомога в працевлаштуванні ВПО («Центр зайнятості вільних людей», «Донбас SOS», «Крим SOS»). Водночас до роботи активно долучилися і десятки громадських організацій, що функціонували в АР Крим та на Донбасі до окупації та новостворені громадські об'єднання, частина з яких заснована самими переселенцями чи вихідцями з окупованих регіонів [1]. У цьому контексті актуальним питанням сьогодення є гостра необхідність залучення самих вимушених переселенців до активної участі у вирішенні власних соціальних проблем шляхом формування ідентифікаційних громад на новому місці проживання, а також залучення до допомоги територіальних громад, які приймають ВПО.

Висновки. Отже, проблема соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб гостро стоїть перед українським суспільством ще від початку АТО на Сході України. Успішність соціального включення вимушених переселенців в нові територіальні спільноти залежить як від адекватних дій держави, діяльності фахівців, залучених до цього процесу, так і від самих людей, їхніх бажань і намірів пристосуватись до нового соціального середовища. Застосування різних моделей соціальної роботи в громаді у вирішенні проблем ВПО дозволяє мінімізувати негативні прояви соціальної інтеграції, зокрема соціальне відторгнення, безробіття, бідність, матеріальну депривацію і т. д. Соціальна мобілізація, залу-

чення до добровільної участі як жителів приймаючих громад, так і переселенців у реалізації спільних громадських ініціатив стають інструментом побудови спільного безпечного, комфортного, здорового середовища, яке у зазначених умовах перетворюється на вагомий ресурс соціальної підтримки.

С п и с о к л і т е р а т у р и

1. *Вимушені* переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь / За ред. О. М. Балакіревої; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2016. – 140 с.
2. *Закірова С. Г.* Переселенці у нових громадах: повернутися додому не можна залишитися // Громадська думка про право творення / додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». – 2016. – Вип. 108, № 5. – С. 20–25.
3. *Кабаненка Н. В., Семігіна Т. В.* Особливості застосування екологічного підходу у практиці соціальної роботи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV33_2004_pedahoh/19_kabanenko_nv.pdf.
4. *Надрага В. І.* Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції «суспільства ризику» // Укр. соціум. – 2015. – № 1. – С. 134–141.
5. *Семігіна Т. В.* Робота в громаді: практика й політика. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.

ВОЗМОЖНОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В ОБЩИНЕ В ПРОЦЕССЕ ВКЛЮЧЕНИЯ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЁННЫХ ЛИЦ В НОВЫЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ СООБЩЕСТВА

М. В. Школяр (Львов)

Одной из актуальных проблем в контексте вынужденных миграционных процессов в Украине 2014–2017 гг. является социально-психологическая адаптация переселенцев к условиям принимающих территориальных сообществ и, соответственно, поиск средств успешного их включения в новую социальную среду. В статье обосновываются возможности различных моделей социальной работы с общинами в содействии интеграции внутренне перемещённых лиц в новые территориальные сообщества. При этом главный принцип, который должен быть учтён в работе социального работника с вынужденными переселенцами, – это сохранение равновесия между личностью и окружающей средой, понимание того, что среда может стать как фактором стресса и дезадаптации, так и ресурсом при решении проблем. Применение модели «*местного развития*» позволяет активизировать общественные инициативы, учесть интересы как переселенцев, так и принимающих общин в поиске путей решения проблем, которые их связывают. Реализация модели «*социального действия*» связана с привлечением переселенцев к активному отстаиванию своих прав, привлечением внимания к нерешённым проблемам и налаживанием диалога с властью. Модель «*социального планирования*» позволяет сосредоточиться на построении сети связей между переселенцами, государственными социальными службами, общественными организациями для качественного предоставления специалистами услуг для внутренне перемещённых лиц.

Ключевые слова: социальная работа в общине, модели социальной работы в общине, социально-психологическая адаптация, внутренне перемещённые лица (ВПЛ), вынужденные переселенцы, принимающая община.

POSSIBILITIES OF COMMUNITY SOCIAL WORK IN THE PROCESS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS INCLUSION INTO THE NEW TERRITORIAL COMMUNITIES

M. Shkoliar (Lviv, Ukraine)

“Lviv Polytechnic” National University

Socio-psychological adaptation of the displaced persons to the conditions of host communities and, concordantly, search of the tools for their successful inclusion into a new social environment is considered to be one of the burning issues in the context of the migration processes in Ukraine in 2014–2017. In this article the possibilities of the implementation of different social work models with the communities aimed at integration of the internally displaced persons (IDPs) into the new territorial communities are justified. The fundamental principle that should be considered by a social worker-services provider lies in maintaining a balance between the person and the environment, as

well as understanding that a new environment may become both the source of stress and desadaptation, and the resource in the problem solving process. Implementation of the “*local development*” model allows to intensify public initiatives, and to consider the IDPs interests together with the interests of the host communities in their attempts to find solutions of common problems. Implementation of the “*social action*” model is connected with engaging the IDPs into active advocacy of their own rights, drawing attention to unresolved problems, and establishing a dialogue with the authorities. The “*social planning*” model allows to focus on building a network between displaced persons, state social services, and NGOs for the sake of high quality services provision to the IDPs.

Key words: community social work, social work models of services provision in the community, socio-psychological adaptation, internally displaced persons (IDPs), host community.